

Metaliniai kryžiai Kauno kapinėse

Nėra tiksliai žinoma, kada ir kur Lietuvoje pradėti kalti geležiniai kapų paminklai. Ankstyviausias kaltinis antkapinis kryžius užfiksuotas Žemaitijoje (XVIII a. pab.), o jų paplitimas visoje Lietuvoje siejamas su XIX a. vid.–II puse, kai padaugėjo geležies žaliavos periferijoje. Kalvių nukalti geležiniai kryžiai buvo statomi iki II pasaulinio karo, tačiau kai kuriose vietovėse galima aptikti ir vėliau sukurtų pavienių paminklų. XX a. I pusėje kryžiams buvo panaudojami ir metalo vamzdžiai, tačiau tokie paminklai kapinėse paplito maždaug XX a. 5 – 6 dešimtmečiais.

Pagal konstrukciją geležiniai kryžiai skirstomi į vienastiebius ir dvistiebius (arba rėminius) (pav. 1 a, b). Vienastiebių esminis plastikos bruožas – karkasinis kryžiaus vaidmuo ir dekoru elementais kuriama ažūrinė forma, dažnai primenanti stilizuotą žydintį augalą, kartais papildytą tiesiais arba vingiuotais spinduliais. Dvistiebiai paminklai skiriasi lotyniško kryžiaus vyravimu siluete bei dekoru komponavimo principais – kuriant ažūrinį kryžiaus siluetą įvairios konfigūracijos S, C ir kitos spiralinės formos užpildo vidines rėmų erdves. Kartais kryžmoje panaudojami ir nedideli tiesūs arba augalinių motyvų spinduliai. Abiejų grupių kryžių apatinė dalis gan dažnai užbaigiama simetriškais S motyvais, sukuriant savitos „vazos“ formą. Žemaitijoje, Dzūkijoje ir Sūduvoje populiariesni vienastiebiai, Aukštaitijoje – dvistiebiai geležiniai paminklai.

Dar vienas svarbus šių paminklų bruožas – kryžiaus santykis su postamentu. Aukštaitijoje (Kupiškio, Rokiškio, Utenos apskrityse) XIX a. II pusėje – XX a. pradžioje buvo statomi aukšti akmeniniai stulpai su saulės formos arba dvistiebiu geležiniu kryžiumi (pav. 2). Vėliau tašytą lauko akmenį keitė betonas, pakito ir postamentų forma – jie tapo žemesni, stambesnių tūrių. Žemaitijoje labai retai geležinis kryžius įleidžiamas į aukštą akmeninį postamentą – čia vyrauja žemas lauko akmuo (kartais panaudojama girnapsė), todėl paminkle dominuoja aukštas kryžius (pav. 3). Žemų lauko akmens postamentų kartais aptinkama ir Aukštaitijoje, Dzūkijoje bei Sūduvoje.

Taigi, kokius metalinių kapų kryžių bruožus aptinkame Vakarų Aukštaitijai ir daliai Sūduvos priklausančio Kauno kapinėse? Deja, istorinės negandos lėmė, kad šiandien sunku kalbėti apie seniausius Kauno kapinių paminklus – po 1847 m. carinės administracijos vykdyto Kauno miesto pertvarkymo, dabartinio miesto sodo teritorijoje buvę senosios katalikų kapinės buvo perkeltos į užmiestį, anapus Vytauto prospekto. B. Kviklys nurodo,

kad šiose kapinėse buvo daug gražių kryžių, palaidota daug žymių mūsų tautos žmonių. 1960 – 1962 m. Kauno kapinės buvo panaikintos, kai kurie palaidojimai ir paminklai artimųjų buvo perkelti į Panemunės, Eigulių (Kleboniško), Petrašiūnų kapines. Todėl aptariant Kauno metalinių kryžių bruožus tenka remtis tik šių ir senųjų Šančių bei Aleksoto kapinių paminklais.

Nėra žinoma, kiek ir kokių anksčiau būta vienastiebių metalinių kryžių, tačiau, sprendžiant pagal išlikusius, galima teigti, kad šio tipo metaliniai paminklai nėra vyraujantys XX a. I pusės Kauno kapinių paminklų kontekste. Keletą šiam laikotarpiui būdingų vienastiebių paminklų randame Petrašiūnų, Eigulių, daugiau – senosiose Šančių kapinėse. Jų dekoru stilistika artima kitiems Lietuvos regionams, t. y. pridėtinėmis riestinėmis kaltos geležies formomis kuriami ažūriniai žydinčio augalo ar lotyniško kryžiaus siluetai (pav. 4 a, b). Kai kurie iš jų analogiški Žemaitijoje populiariems vienastiebių kryžių dekoru variantams (pav. 4 c), kurių viename matome tik šiam regionui būdingą lietos Pietos figūros ir iš skardos karpytų trimituojančių angelų figūrų panaudojimą (pav. 4 d). Esama ir Aukštaitijai būdingų paminklų – į vertikalų lauko riedulį įstatytų geležinių kryžių-saulučių (keletas paminklų Romainių, Petrašiūnų, Šančių kapinėse). Esminis Kauno kapinių vienastiebių kaltinių paminklų skirtumas nuo kitų Lietuvos regionų kapinių kryžių – mažesnė dekoru motyvų ir kompozicinių principų įvairovė, kurią galima paaiškinti miesto specifikos, t. y. vyraujančios tuometinės mados įtaka.

Šiuolaikinių kaltinių vienastiebių kryžių taip pat nėra daug – vos keletas skirtingu metu sukurtų paminklų įvairiose kapinėse: tai į vertikalų lauko akmenį įstatyta originali į keturias puses orientuota saulutė, augalų vainiku apjuostas kryžius, monumentalus kryžius su gan masyviu disku ir grakščiais spinduliais kryžmose (Romainių I, pav. 5), nedidelis kryžius su masyviais burbulais skersinių galuose ir lakoniškos formos kryžmos spinduliais (Eigulių kapinės), klasikinė „saulutė“ betoniniame postamente (Šančių kapinės), kryželiai su reljefiškais dekoratyviniais augaliniais motyvais bei stilizuotais augalais papildytais stiebais (Romainių I kapinės).

Kaip ir Aukštaitijos, Dzūkijos ir Sūduvos kraštuose, Kauno kapinėse vyrauja dvistiebiai metaliniai kryžiai. Daugiausiai jų išlikę Petrašiūnų, Šančių, mažiau Aleksoto ir Eigulių kapinėse. Sprendžiant pagal palaidojimų datas, vieni seniausių dvistiebių kryžių pastatyti XX a. pradžioje (1908 m. palaidojimas Seniavos kapinėse, 1909 m. paminklas Eigulių kapinių cirko artistų panteone). Formos požiūriu dvistiebius metalinius kryžius galima priskirti visoje Lietuvoje paplitusiam tipiniam modeliui – panašus skersinių siluetinis profiliavimas, įvairios konfigūracijos S motyvais užpildytos vidinės skersinių erdvės, kryžmoje komponuojami paprasti ar sudėtingesnio piešinio spinduliai (pav. 6 a, b). Aišku, kaip ir kitose Lietuvos

senosiose kapinėse, sutinkami ir pavieniai originalaus dekoru variantai – tokiems priskirtini du miesto meistrų kalti (ar atvežtiniai?) kryžiai su augalų vainiku kryžmoje Šančių kapinėse bei tose pačiose kapinėse išlikęs Klaipėdos kraštui būdingas kryžius su skardos ovalu kryžmoje (buvo dedama emalė su įrašais) bei skardine gan didele „koplytėle“ stiebo apačioje (pav. 7a, b). Eigulių kapinėse pastatytas ir Rytų Aukštaitijai būdingas paminklas – aukštas, maždaug 3 metrų akmens obeliskas su nedideliu kaltiniu kryžiumi jo viršuje (pav. 8). Kaip ir kitose Lietuvos senosiose kapinėse, retai sutinkami kryžiai, kurių skersinių vidus užpildytas kiaurapjūviu iškalinėtos skardos juosta – vienas tokių 1913 m. paminklas aptiktas Šančių kapinėse, o jo savitumą lemia ažūrinis skersinių galų dekoras (pav. 9).

XX a. II pusėje pastatytų dvistiebių kryžių taip pat nėra daug – paprastai tai nedideli, dažnai įleisti į žemą postamentą arba tiesiai į žemę, rečiau prie akmeninės stelos komponuojami kryžiai, kurių dekoras labai įvairus: vienais atvejais pagrindinį dekoru vaidmenį atlieka susukti metalo strypai, kitais – tarpkryžmių spinduliai bei pridėtiniai elementai, skersinių vidinės erdvės užpildomos ne S ir C, bet rombų eilėmis ar kitais geometriniais motyvais (pav. 10). Kartais visas kryžius komponuojamas iš keleto susuktų virbų, taip sukuriant jų ritmiką paremtą lakonišką paminklą.

Kauno kapinėse gausu iš vamzdžių atliktų kryžių, daug jų Šančių, Petrašiūnų, Eigulių, mažiau Romainių, Aleksoto, Seniavos kapinėse. Dauguma jų pastatyti XX a. 5–6 dešimtmečiais, išlikę ir keletas iš 3–4 dešimtmečio. Kad tokių kryžių būta ir sunaikintose Kauno kapinėse, liudija 1930 m. B. Buračo nuotraukos – jose užfiksuoti paprasti neaukšti baltai dažyti vamzdiniai kryžiai (Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus liaudies meno fonoteka, ng. nr. 6039, 6058). Silueto požiūriu mėgstama iš kelmo išaugančio kryžiaus forma (pav. 11) – pastaroji pristatoma ir 1862–1905 m. Kaune veikusios „Minervos“ ketaus liejyklos dirbinių kataloge (nr. 12, 25), tačiau tokių lietuvių paminklų Kauno ir kitų vietovių kapinėse nepavyko aptikti.

Kita dalis vamzdinių kryžių pasižymi kuklesniu ar turtingesniu pridėtinųjų kaltų detalių dekoru: trumpesniais arba ilgesniais tarpkryžmių spinduliais, kryžmų apskritimais, kartais panaudojami vienastiebiams būdingi S ir C motyvai, riestinėmis formomis akcentuojama kryžiaus apatinė stulpo dalis, kryžmoje talpinama skardinė „skydo“ formos koplytėlė, atskiros dekoru dalys dažomos skirtingomis spalvomis (pav. 12 a, b). Pridėtinių elementų ir polichromijos naudojimas suteikia dekoratyvumą, paįvairina gan grubią vamzdžio formą bei paminklo siluetą. Kitų Lietuvos regionų kontekste, Kauno kapinių vamzdiniai kryžiai išsiskiria gausesniu bei įvairesniu dekoru. Šiuolaikiniai meistrai kartais taip pat panaudoja vamzdžio ir kaltinių detalių derinį, vienas tokių – monumentalus kryžius Eigulių kapinėse (pav. 13).

Didžiausią paminklinės kryždirbystės dalį sudaro kaltos geležinės „saulutės“. Sunku nustatyti kada „saulutėms“ vadinami geležiniai viršūniniai kryžiai buvo pradėti naudoti kaip antkapinių paminklų priedai, tačiau veikiausiai tai sietina su tarybiniu laikmečiu ir Tėvo Stanislovo atliktų saulučių „mada“. Šiandien visose Kauno kapinėse galima matyti kelis kaltinių saulučių panaudojimo variantus: vienas jų, galbūt anksčiausias, kai įvairių dydžių saulutės komponuojamos šalia akmeninės stelos (pav. 14), kitas, labiau paplitęs paskutinių metų palaidojimuose – kai dvi akmenų stelos jungia „saulutė“ su augaliniais ornamentais dekoruotu ilgu „stiebu“ (pav. 15 a, b). Šių metalo dirbinių stilistika labai įvairi – nuo lakoniško modernios formos kryželio su kukliomis lenktomis detalėmis stiebe iki realistiškų ar stilizuotų stiebo lapų bei gėlės žiedą primenančių viršūnių. Trečiam variantui priklauso saviti paminklai – tai 8 dešimtmetyje V. Jaručio sukurta monumentali modifikuota „saulutė“ su paukšteliais (pav. 16), medinių formų, akmenų plastikos ir metalinių „saulučių“ deriniai (pav. 17) bei tradicinių motyvų kaip akcento panaudojimas – lietuvių ir kaltų nedidelių „saulučių“ komponavimas akmeninių stelų fasade (pav. 18).

Apibendrinant galima teigti, kad Kauno kapinėse matome Aukštaitijos ir Sūduvos regionams būdingus XX a. pradžios metalinių kryžių bruožus: vyrauja ne vienastiebiai, bet dvistiebiai kryžiai, panašūs jų dekoru motyvai ir komponavimo principai. Esminis skirtumas – daugiau nei kituose regionuose statoma daugiau šiuolaikinių metalinių paminklų, kurių formoms būdingas tradicijos bruožus interpretuojantis įvairesnis dekoras.